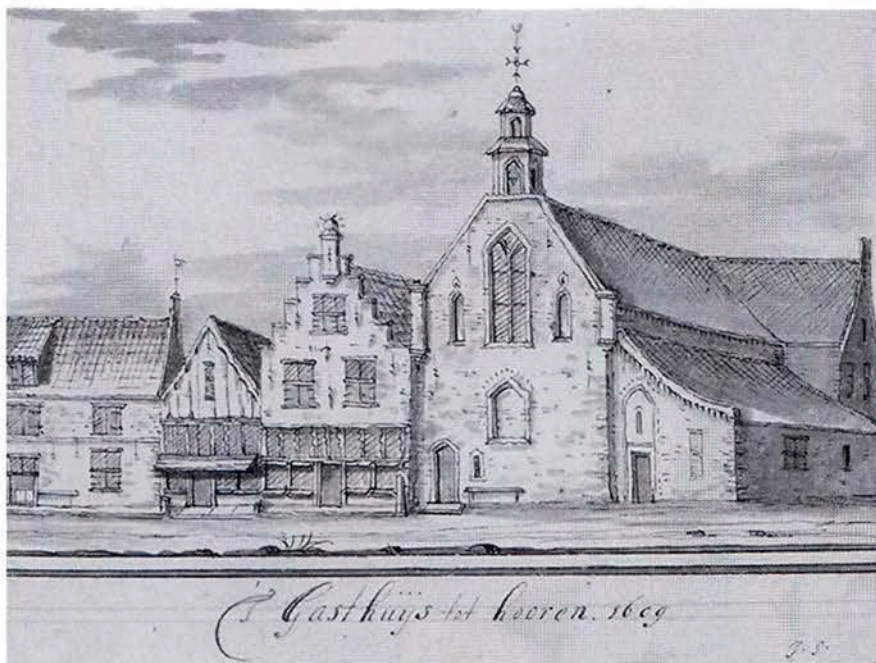

Hersensmedingen van Andries Schoemaker

Christiaan Schrickx

In diverse publicaties over de geschiedenis van Hoorn komen we prenten van kloosters tegen die zeer fraai getekend zijn. Ze zijn voorzien van onderschriften als "St. Marien klooster dat nu 't weeshuys is tot Hooren 1609" (afb. 1). In *Zes eeuwen in 't Ghesthuus* van Onstenk staan vijf van deze prenten afgebeeld: het Cecilia-, het Agnieten-, het Geerten-, het Maria- en het Claraklooster.¹ De afbeelding van het Mariaklooster staat ook in *De banken zijn hard* van Van der Knaap.² Bovendien is op de omslag van het boek een schetsmatige tekening met identieke voorstelling afgedrukt. In de bijdrage van Out over de geschiedenis van de vrouwenkloosters in *De Mariakapel te Hoorn* zijn de tekeningen van de kloosters eveneens ter illustratie gebruikt. We zien hierin naast bovengenoemde prenten ook een afbeelding van het

Afb. 2 Gasthuis (Stellingwerf). Collectie KOG.

Maria Magdalenaklooster.³ In *Het Statenlogement in Hoorn* van Boschma-Aarnoudse staat op-

nieuw het Ceciliaklooster afgebeeld.⁴ Verder kunnen we nog *Uit de schemer van Hoorns verleden* van Van der Knaap en Veerkamp vermelden waarin diverse reconstructietekeningen van de hand van Van der Knaap duidelijk gebaseerd zijn op de afbeeldingen van de kloosters.⁵ Uit enkele publicaties wordt duidelijk dat de maker van deze prenten ook andere gebouwen dan kloosters heeft getekend. In een artikel van Korpershoek in het kwartaalblad van Oud-Hoorn vinden we een afbeelding van de Oosterkerk (St. Anthoniskerk).⁶ In het eerder genoemde boek van Onstenk zien we een tekening van het Gasthuis (afb. 2).⁷ Ongetwijfeld zijn er meer publicaties waarin prenten uit deze serie staan afgebeeld. Het mag in ieder geval duidelijk zijn dat ze regelmatig ter illustratie gebruikt worden. De prenten roepen nogal wat vra-

Afb. 1 Mariaklooster (Stellingwerf). Collectie KOG

Afb. 3 Pietersdal (Stellingwerf). Collectie KOG

gen op. Ze pretenderen volgens de onderschriften uit het begin van de 17de eeuw te dateren (in de meeste gevallen 1609), maar het handschrift en de stijl van tekenen zijn duidelijk 18de-eeuws. Hoe kon iemand in de 18de eeuw weten hoe de kloostergebouwen er begin 17de eeuw uitzagen? Verscheidene afgebeelde gebouwen waren in de 18de eeuw zelfs al verdwenen. Als het een soort reconstructietekeningen van de kloosters betreft, waarom worden ze dan gedateerd in een tijd dat de kloosters als instelling niet meer bestonden? Twijfels over de historische betrouwbaarheid rijzen met name bij de prent van het Geertenklooster (afb. 8). We zien een gebouw dat weinig weg heeft van een kapel. Ook de auteurs van eerdervermelde publicaties uiten hun twijfels. Onstenk spreekt zijn verbazing uit over de afbeelding van het Gasthuis: "er staat bovendien een eigen torentje op waarvan de schrifturen geen gewag maken".⁸ Hij concludeert: "in hoeverre de oude toestand naar fantasie of werkelijkheid wordt weergegeven, blijven in het midden, maar boei-

end is dit unieke materiaal zeker".⁹ Boschma-Aarnoudse is nog kritischer bij haar bespreking van de afbeelding van de Ceciliakapel. De tekeningen zijn volgens haar "een wel heel vrije interpretatie van de werkelijkheid".¹⁰

Verwarring is er niet alleen rondom de historische betrouwbaarheid van de prenten, maar ook over wie ze getekend heeft. Ze worden veelal toegeschreven aan Schoemaker (1660-1735), maar zijn gesigeneerd met J.S., de initialen van Stellingwerf (1667-1727). Een klein onderzoek naar wanneer, door wie en op basis waarvan de prenten gemaakt zijn, levert een verrassend resultaat op.

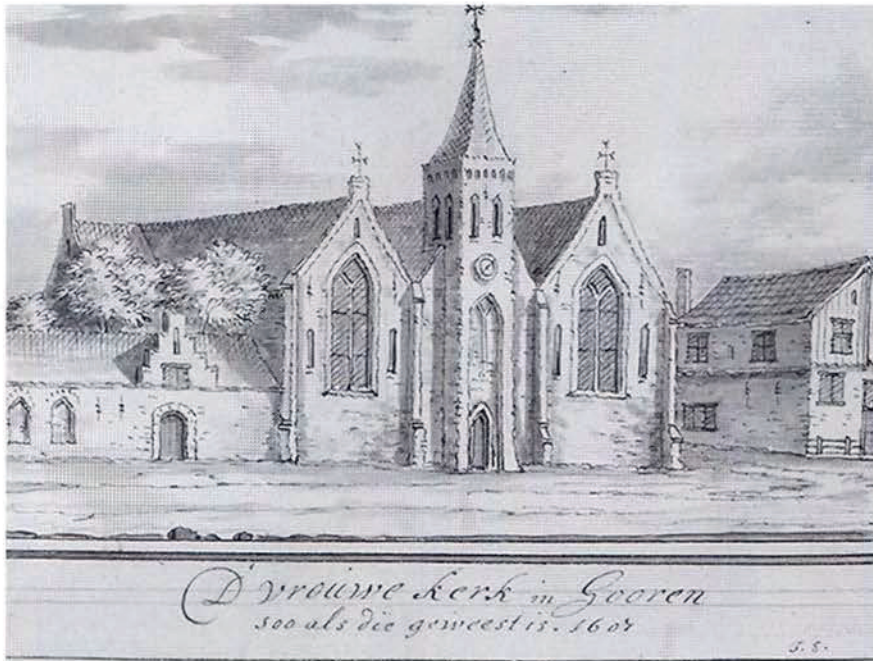
Het manuscript van Schoemaker

De prenten van de Hoornse kloosters maken deel uit van een vierdelig manuscript getiteld *Beschrijving en Afbeelding der Steden, Dorpen, Geheugten, Adelyke en andere Gebouwen in WestFriesland, Waterland, Kennemerland en Aankleve van Dien* dat samengesteld is door Andries Schoemaker.¹¹ Dit werk beslaat ruim

1900 folianten met ruim 1300 tekeningen. Op zijn beurt is dit weer een onderdeel van een 'atlas' die alle toenmalige provincies omvatte. Schoemaker nam hierin historische informatie over de plaatsen op, aangevuld met afbeeldingen van gebouwen, stads- en familiewapens, munten, penningen, zegels en andere voor hem relevante zaken. Na zijn dood viel het werk uiteen om uiteindelijk in

A	de Wester poort
B	de Noorder poort
C	de Koepoort
D	de Ooster poort
E	Het Hooft met den inganck vande Haven.
F	de oude Ooster poort
G	de Havens.
H	de Grote Kerck ghededicert eertijts S ^t Ian Baptiste
I	de Vrouwen Kercke
K	S ^t Antonis Kercke
L	S ^t Agnieten Clooster en het logement vande HH Adm. raliteyten
M	S ^t Geerten Clooster daer nu het Oude Vrouwen huys is.
N	S ^t Catharinen Clooster daer nu de muntstraet ende munte is.
O	S ^t Marien Clooster daer nu het weeshuis is
P	S ^t Claren Clooster
Q	S ^t Peters dal eertijts een Clooster van Augustijner Monicken wort nu tot een tuchthuys gemaect
R	S ^t Marien Magdalenen Clooster nu tot burgers huysen.
S	Het Raethuys
T	Daer de HH Staten residentie houden
V	Het Gasthuys.
X	De HH Staten logement.
Y	S ^t Cecilien Clooster daer nu de Scholen zyn
Z	De Scutters Doelens
1	De Rodesteen
6	De Wage
2	De Vismarckt
7	De wech na Keere
3	De Paerdemerckt
4	Het Oostindisch huys
5	Het Oostindisch pack huys.

Afb. 4 Legenda van de kaart van Velius uit 1615 (zie paragraaf 'de kaart van Velius')

Afb. 5 Noorderkerk (Stellingwerf). Collectie KOG

diverse collecties te belanden. Het manuscript waarin zich de Hoornse prenten bevinden, maakt deel uit van de collectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (KOG). Een ander deel van de manuscripten van Schoemaker bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag.

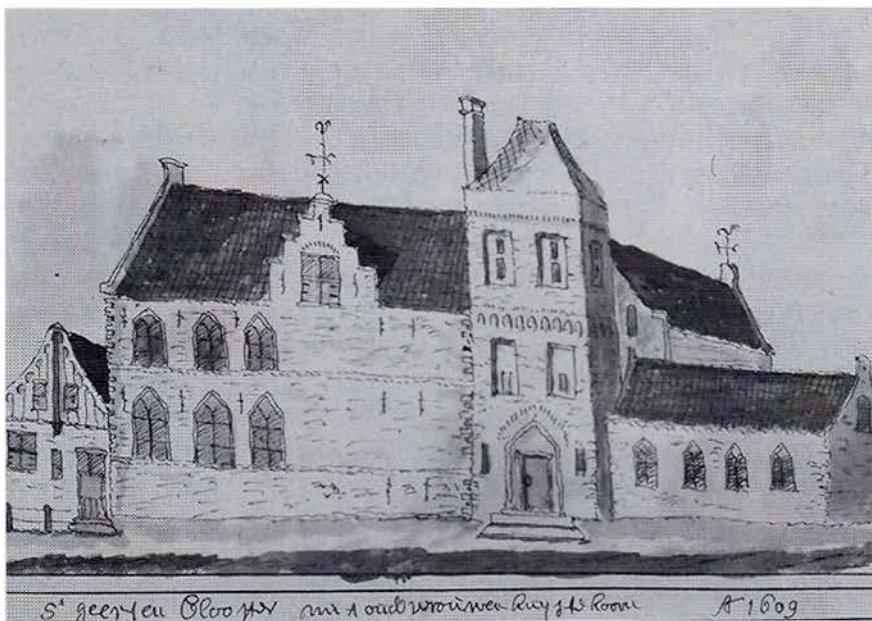
Andries Schoemaker (1660-1735) was een rijke lakenkoopman uit Amsterdam.¹² Hij interesseerde zich zeer voor oudheidkunde en verzamelde van alles op dat gebied. Met name stond hij bekend als penningkundige. Hij stelde diverse geschriften op dit gebied samen, waaronder een handschrift over de Nederlandse historiepenningen (*Beschryving der Nederlandsche Historiepenningen*). Op latere leeftijd legde hij een collectie topografische tekeningen aan. Tot aan het begin van de 18de eeuw was het heel gebruikelijk dat voor boeken die werden uitgegeven, tekeningen van kastelen, kerken en andere belangrijke gebouwen werden gekopieerd van oudere tekeningen. Met name Jacobus Stellingwerf (1667-1727) staat als

kopiist bekend. In 1725 verscheen het *Kabinet van Nederlandsche Oudheden en Gezichten* met gravures van Abraham Rademaker (ca. 1675-1735). Geen van de gravures was gemaakt naar prenten die naar het leven getekend waren. Andries Schoemaker stelde zichzelf hier niet langer tevreden mee. In 1726 en 1727 (inmiddels 67 jaar oud) reisde hij per koets door Noord-Holland om zelf de kastelen, kerken, buitenhuizen en dorpsgezichten vast te leggen, vaak vergezeld door zijn zoon Gerrit Schoemaker (1692-1736). Hij legde op deze wijze ongeveer 220 plaatsen en streken vast. Helaas was hij niet begiftigd met een groot tekentalent. De tekeningen zijn van een aandoenlijke onbeholpenheid. Hij beseftte dit zelf als geen ander en riep de hulp in van Jacobus Stellingwerf, die zoals reeds vermeld goed was in het kopiëren van tekeningen, om diverse schetsen in het net uit te werken (afb. 7 en 8).¹³ In het manuscript over West-Friesland zijn ongeveer 150 tekeningen van hem opgenomen. Deze samenwerking kwam ten einde in 1727 toen Stellingwerf overleed.

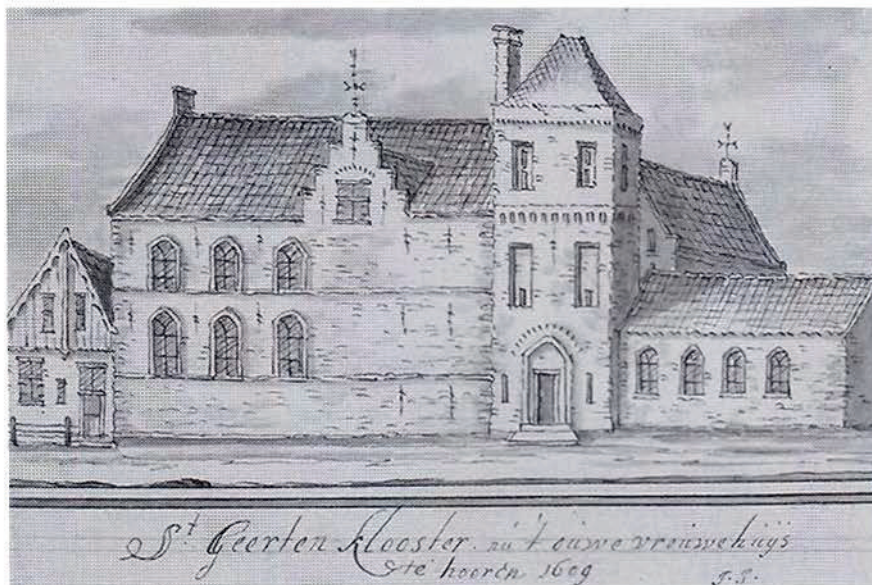

Afb. 6 Noorderkerk. Uitsnede van de kaart van Velius

Het jaar 1727 markeert het begin van een nieuwe fase in het genre van de topografische tekeningen. In hetzelfde jaar trok namelijk Cornelis Pronk (1691-1759) er voor het eerst op uit om stads- en dorpsgezichten naar het leven te tekenen. In tegenstelling tot Schoemaker was Pronk wel zeer getalenteerd. Hij was eveneens afkomstig uit Amsterdam en had daar een opleiding tot portretschilder genoten. We weten niet in wiens opdracht hij zich voor het eerst toeleegde op het topografische genre. In latere jaren was Schoemaker zijn opdrachtgever. Dit is aantoonbaar het geval vanaf 1729. Toch kunnen we veronderstellen dat ook de eerste reis van Pronk in 1727 direct of indirect in opdracht van Schoemaker heeft plaatsgevonden. De eerste stad die Pronk aandeed was Hoorn. De prenten die hij in dat jaar van deze stad maakte, zijn van onschatbare historische waarde. Met grote nauwkeurigheid (in vergelijking met zijn voorgangers) legde hij tal van gebouwen vast. In de jaren daarna ondernam hij diverse reizen, in opdracht van en vaak vergezeld door Schoemaker en soms ook andere tekenaars. Ondertussen werkte Schoemaker door aan zijn manuscript. Hij maakte aantekeningen bij de prenten en putte

Afb. 7 Geertenklooster (Schoemaker). Collectie KOG

Afb. 8 Geertenklooster (Stellingwerf). Collectie KOG

daarvoor uit diverse boeken en vulde deze aan met eigen waarnemingen. Dit werk zette hij voort tot 1733.

De Hoornse prenten

Het manuscript over Hoorn bevat naast 36 pagina's tekst in totaal 61 prenten. Het grootste deel is gekopieerd naar tekeningen van Pronk (waarvan enkele pas in 1732 toegevoegd zijn), een viertal naar gravu-

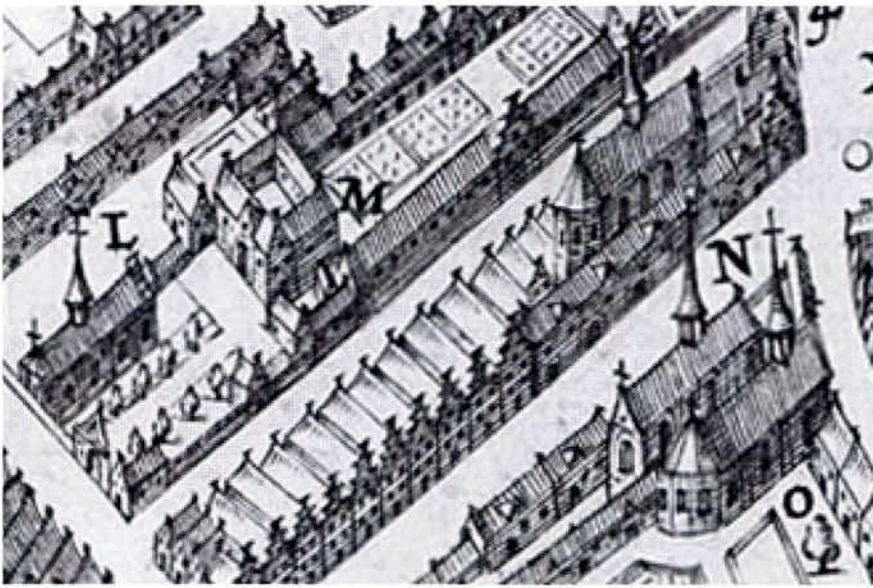
res van Rademaker, één naar een gravure van Guicciardini en een aantal naar de gravures in de marge van de kaart van Cornelis Pott zoals die gepubliceerd was in de kroniek van Velius.¹⁴ Tot slot zijn 19 tekeningen van de hand van Stellingwerf naar schetsen van Schoemaker. Van 16 van deze prenten is de bron niet direct duidelijk.¹⁵ Hiertoe behoren de in de inleiding besproken prenten.

Naast afbeeldingen van kloosters (het Catharinaklooster ontbreekt!) en het Gasthuis, zijn er tekeningen van de Grote Kerk, de Oosterkerk (Antoniskerk), de Noorderkerk (Vrouwekerk), het Raadhuis, de Hoofdtoren, de Westerpoort, de Koepoort en de Noorderpoort. De onderschriften luiden¹⁶:

- St. Klaeraes klooster in Hooren soo als 't geweest is 1607
- St. Pietersdal eertyts een klooster voor Augustyner monnike nu 't tugthuys in Hooren 1609
- St. Cecilien klooster dat nu de schoulen zijn in Hooren 1605
- St. Agnietenklooster nu het logement van d'admiraliteyt in Hooren 1609
- St. Marien klooster dat nu 't weeshuys is tot Hooren 1609
- St. Geerten klooster nu 't ouwe vrouwehuys te Hooren 1609
- St. Maria Magdalenaes klooster tot Hooren nu in burgers huijsen verandert
- 't Gasthuijs tot Hooren 1609
- D'Groote kerk eertijts St. Jan Baptist tot Hooren
- St. Antonis kerk tot Hooren 1609
- D'Vrouwekerk in Hooren soo als die geweest is 1607
- 't Raethuys tot Hooren 1609
- 't Hooft met inganck van den haven tot Hooren soo als die geweest is 1609
- De Westerpoort tot Hoorn 1609
- D'Koepoort tot Hooren 1609
- D'Oosterpoort tot Hoorn 1609

De kaart van Velius

De prenten van Stellingwerf zijn in het net uitgewerkte tekeningen van Schoemaker. Maar op basis waarvan heeft Schoemaker deze gemaakt? Opvallend is dat al zijn andere tekeningen van Hoorn, zoals reeds vermeld, zijn nagetekend van prenten en gravures. Het lijkt er sterk op dat Schoemaker

Afb. 9 Agnietenklooster(L), Admiraliteitsgebouw(M), Catharinaklooster(N) en Mariaklooster(O). Uitsnede van de kaart van Velius

niet in Hoorn is geweest met het doel naar het leven te tekenen. De legenda van de kaart van Velius uit 1615 geeft de sleutel om te achterhalen waarop hij zich gebaseerd heeft bij zijn schetsen die hij door Stellingwerf liet uitwerken (afb. 4).¹⁷ De onderschriften zijn namelijk vrijwel letterlijk hieruit overgenomen. En als we nu nauwkeurig kijken naar de weergave van de

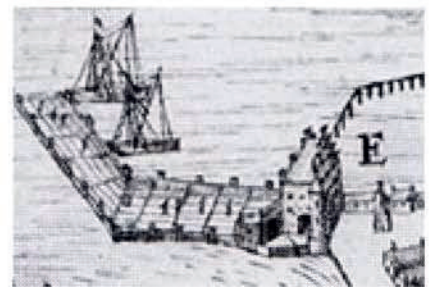
gebouwen op de prenten en van dezelfde gebouwen op de kaart van Velius zien we opvallende overeenkomsten. De meeste gebouwen zijn vanuit dezelfde hoek weergegeven en details blijken overeen te komen zoals bijvoorbeeld de vorm van de dakruiters op de kapellen. Het ontbreken van een tekening van het Catharinaklooster wordt opeens logisch. Een aanzicht vanuit dezelf-

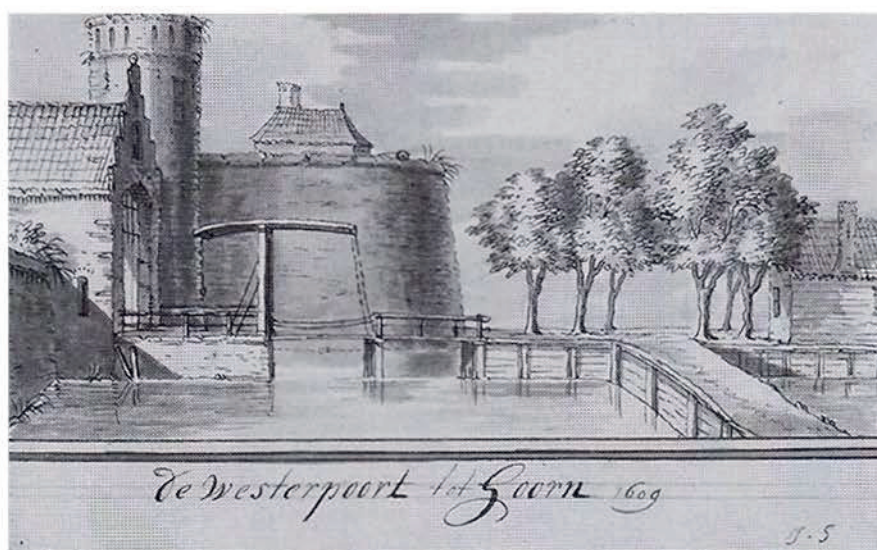
Afb. 10 Hoofdtoren (Stellingwerf). Collectie KOG

de richting als op de kaart van Velius kon Schoemaker niet maken want het Mariaklooster belemmerde aan die kant het zicht (afb. 9). Een tekening vanaf de andere kant was niet goed te doen omdat op de kaart niet duidelijk is of aan die kanten nog huizen tegen de kapel aanstonden. Schoemaker besloot daarom geen tekening van deze kapel te maken.

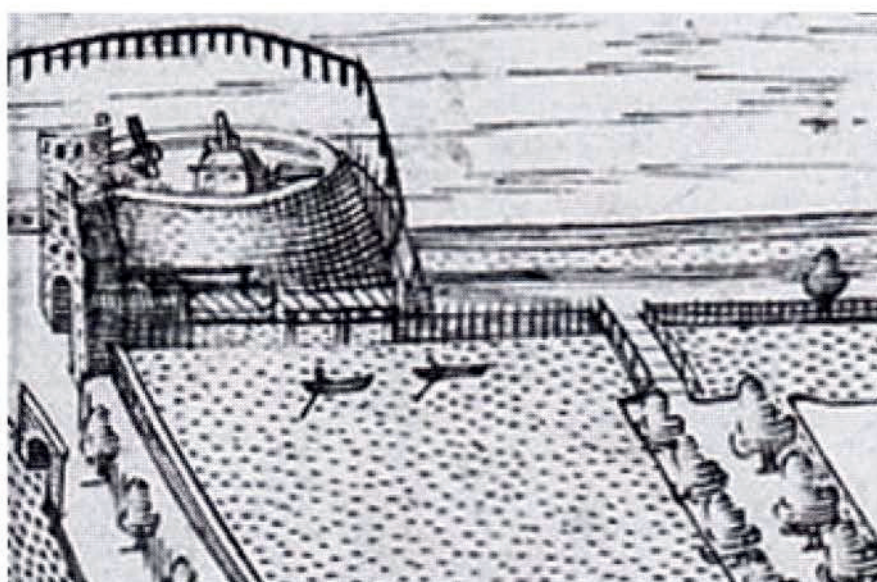
Historisch onjuiste weergaven van gebouwen blijken nu ook te verklaren. Het merkwaardige torentje op het gasthuis blijkt te berusten op een vergissing van Schoemaker (afb. 2). Hij reconstrueerde (of beter: fantaseerde) dit gebouw, maar realiseerde zich niet dat er naast het gasthuis een klokkentoren stond. Hij zag vervolgens de klokkentoren op de kaart aan voor het gasthuis.¹⁸ Iets dergelijks is ook het geval bij de Noorderkerk (Vrouwekerk, afb. 5). Op de kaart is de dakruiter vrij ongelukkig weergegeven en daardoor lijkt de kerk aan de voorkant een soort toren te hebben (afb. 6). Schoemaker reconstrueerde vervolgens een kerk met toren aan de voorkant. Nog gemakkelijker is de vergissing die hij maakte bij het Geertenklooster. De letter M die op de kaart verwijst naar dit klooster is door de graveur per abuis bij het admiraliteitsgebouw geplaatst (afb. 9). Schoemaker heeft deze vergissing niet opgemerkt en heeft dit gebouw als uitgangspunt voor zijn tekening gebruikt. Dit verklaart

Afb. 11 Hoofdtoren. Uitsnede van de kaart van Velius

Afb. 12 Westervoort (Stellingwerf). Collectie KOG

Afb. 13 Westervoort. Uitsnede van de kaart van Velius

het merkwaardige gebouw dat - zoals we in de inleiding gesteld hebben - weinig weg heeft van een kloosterkapel. Enkele gebouwen die Schoemaker getekend heeft, staan er nu nog, waaronder de Hoofdtoren (afb. 10) en de Oosterpoort. De verhoudingen bij deze gebouwen zijn dusdanig zoek dat we ze nauwelijks herkennen, maar als we op de kaart van Velius kijken (afb. 11), kunnen we begrijpen dat Schoemaker ze zo heeft weergegeven. Op de kaart kloppen

de verhoudingen eveneens niet altijd.

Historische waarde

We kunnen vaststellen dat de Hoornse prenten van de kloosters getekend zijn door Jacobus Stellingwerf naar schetsen van Andries Schoemaker, zeer waarschijnlijk in 1726. Twijfels over het waarheidsgehalte zijn helaas volkomen terecht. Ze zijn achter de tekentafel gefantaseerd op basis van de gebouwen die op de kaart van

Velius uit 1615 staan weergegeven. En aangezien het bekend is dat de weergave van gebouwen op oude kaarten onbetrouwbaar is, kunnen we wel nagaan wat dit betekent voor de prenten van Schoemaker. Toch is het hier wel op zijn plaats Schoemaker de eer te geven die hem toekomt. Hij beseftte als geen ander dat sommige van zijn prenten historisch niet betrouwbaar waren. Bij een tekening van de ruïne van kasteel Van Amstel (bij Amsterdam) voegde hij toe: "niet tegenstaande ik dit hier hebbe getekent, soo is dat maar een hersensmeding (soo ik vast meen) van dit boven genaempt staat. Ik schrijf dit er by om aan mijn nakomelingen geen quaat denkbeeld te geven van vershyde [prenten] die in dit boek verbeelt zyn."¹⁹ Schoemaker was meer dan een onbeholpen tekenaar en fantast. Hij was een van de eerste tekenaars die (ondanks dat hij dit zelf ook nog soms deed) brak met de traditie van eindeloos prenten natekenen. Hij trok er zelf op uit om gebouwen naar het leven te tekenen en heeft zo tal van tekeningen van andere plaatsen dan Hoorn gemaakt die wel van groot historisch belang zijn. Hij speelde een cruciale rol in de vernieuwing van het topografisch genre. Zonder hem hadden we misschien niet beschikt over de prenten van Cornelis Pronk. Bovendien moeten we ons realiseren dat de prenten die hij van Hoorn maakte niet bedoeld waren voor publicatie, maar voor hemzelf als verzamelaar. Een 'quaat denkbeeld' van hem is dus niet op zijn plaats, zolang we ons maar realiseren dat de Hoornse prenten slechts 'hersensmedingen' zijn.

- 1 J. Onstenk, *Zes eeuwen in 't Ghesthuus. Een historie van mensen rond Sint Jan* (Hoorn 1983) 42, 43 en 44.
- 2 J.P.H. van der Knaap, *De banken zijn hard... Honderd jaar "op G.G."*

